

Várad Natália

Etnikai tisztogatások, egyházüldözés Kárpátalján, 1944–1946

A nemzetiségi kérdés megoldásának sztálini módszere Kárpátalján

A mai Kárpátalja területe mindig is többnemzetiségű volt. A szovjet csapatok bejövetelkor ukránok, oroszok, magyarok, románok, ruszinok és számos más nemzetiség lakott itt. 1944 végétől közel tíz évig a kárpátaljai magyarok és németek etnikai alapú megtorló intézkedések áldozataivá váltak.¹ Egy korábbi tanulmányomban Kárpátalja közjogi és gazdasági kérdéseit tekintettem át, jelen írásomban a nemzetiségi kérdéssel és az egyházak helyzetével foglalkozom.¹

1944 novemberében a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben utasította a lakosságot a magyar és német nyelvű feliratok eltávolítására, helyettük ukrán és orosz nyelvű feliratokat kellett használni. Tilos lett minden magyar nemzeti szimbólum használata, és ha valaki ezt nem tartotta be, 100 pengő bírság fizetésére kötelezték.² Ennek értelmében az ún. Népi Bizottságok 1944 decemberében minden körzetbe körleveleket küldtek ki, hogy a magyar és cseh feliratokat távolítsák el a közterületekről. A sort a nagyszőlősi körzet kezdte december 26-án.³ Egy 1945. június 30-án kelt rendelet értelmében a magyar nemzetiségű pedagógusoknak átképző tanfolyamokon kellett részt venniük.⁴ Az 1945/1946-os tanévben határozat született magyar nyelvű általános iskolák nyitására, a magyar nyelvű tankönyvek ellenőrzésére is.⁵ Ahol szórányban éltek a magyarok, ott nem létezett magyar iskola.⁶ 1945 nyarára megalakult

1. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

1. Lásd: Várad Natália: A szovjet hatalom kiépítésének kezdeti lépései Kárpátalján, 1944–1946. *Betekintő*, 2019. 1. sz. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2019_1_varadi.pdf. Jelen tanulmány megírását a Tempus közalapítvány – a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében – támogatta.

2. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

3. Uo. 19.

4. Uo. 626.

5. Uo. 614.

6. Orosz, 1995: 6.

az Ungvári Állami Egyetem is.⁷ Mindeközben megkezdték a lakások elkobzását a „német–magyar határsértőktől”, és 1945 decemberére összeírták az üresen álló házakat, amit később a saját kádereiknek adtak át.⁸ 1945 augusztusának közepétől jelentős számban telepítettek be Kárpátaljára leszerelt szovjet katonákat is.⁹

1945. szeptember 1-jén felállítottak egy rendkívüli bizottságot is, ami a „*fasiszta magyar–német megszállók*” által elkövetett bűncselekmények és az általuk okozott károk kivizsgálásával foglalkozott.¹⁰ Pár nappal később a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa határozatot fogadott el azoknak a németeknek és magyaroknak kitelepítéséről Kárpátontúli Ukrajna területéről, akik a megszállás idején érkeztek erre a területre.¹¹ Az iskolai könyvtárakban található nem orosz és ukrán nyelven íródott könyveket eltávolították.¹² Ezután a magyar iskolákban a magyar nyelvet fokozatosan kiszorította az orosz „*mint az állampolgári egyenrangúság biztosítékának hirdetett birodalmi nyelv*”.¹³ A tanterv kulcseleme a Szovjetunió története című tantárgy lett.¹⁴ Egy 1946. július 25-én megjelent rendelet értelmében közel száz település nevét változtatták meg¹⁵ „*abból a célból, hogy megőrizték a meglévő elnevezések történelmi eredetét*”. Emellett az utcaneveket is megváltoztatták, amiket elsősorban szovjet-orosz hősookról neveztek el.¹⁶

Az etnikai tisztogatások legsúlyosabb megnyilvánulása az úgynevezett háromnapos „*málenyikij robot*” volt.¹⁷ A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén jóváhagyta a 0036. sz. szigorúan titkos rendeletet, amelynek aláírói Petrov hadseregtábornok, valamint a Front Katonai Tanácsának tagjai: Mehlisz vezérezredes, Novikov vezérőrnagy és Kariofilli tüzérségi altábornagy voltak.¹⁸ A határozatban többek között a következő állt: „*Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek élnek, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba irányítani...*”¹⁹ A határozat alapján született meg még ugyanazon a napon a beregszászi városparancsnokság 2. számú parancsa, amelynek értelmében 1944. november 14-től három napon belül a legközelebbi városparancsnokságon jelentkeznie kellett azoknak a katonáknak és tiszteknek, akik a ma-

7. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 610.; Brenzovics, 2009: 98.

8. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 138.

9. Uo. 101.

10. Uo. 11.

11. Uo. 168.

12. Uo. 1. a.

13. Bővebben: Balogh, 1992: 52.; Soós–Medvecz, 1999.

14. Oficinszkij, 2010: 301.

15. Vehes et al. (szerk.), 2011: 137.

16. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 239.

17. Csanádi, 2004: 171.

18. Dupka, 1993: 1–5.

19. Dupka–Korszun, 1997: 15.

gyar és a német hadsereg kötelékébe tartoztak, illetve minden 18–50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles férfinak is. Hangsúlyozták, hogy „*aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva, és haditörvényszék elé kerül*”.²⁰

Mivel a parancs nem tartalmazott közmunkára való felszólítást, sokan önként jelentkeztek a parancsnokságokon.²¹ Azzal hitegették őket, hogy mindössze három napot fognak dolgozni a németek által felrobbantott utak, hidak, építmények romjainak eltakarításán, újjáépítésén. Innen ered a „*málenykij robot*” kifejezés, amely azóta a deportálás fogalmát jelöli, mivel a kis munkára vonatkozó orosz kifejezés (mályenykájá rábotá) így rögzült a magyar fülekben.²² A magukat nem magyarnak vallók megmenekültek a megpróbáltatásoktól.²³ Annak ellenére, hogy a rendelkezés a 18–50 év közöttieket érintette, a hatóságok nem vették figyelembe ezt a korhatárt, és jóval fiatalabb, illetve idősebb személyeket is deportáltak.²⁴ A foglyokat az összegyűjtés helyétől gyalogmenetben, élelem nélkül, több napon át hajtották a gyűjtőtáborokig.²⁵ Szökés esetén az örök felszólítás nélkül használták fegyvereiket. Ha valaki nem bírta a menetelést, agyonlőtték.²⁶ Akiknek esetleg sikerült hazaszökni, azokat gyakran a helyi kommunisták árulták be.²⁷ A hadifogoly-gyűjtőtáborokban ágyak nélküli, fűtetlen barakkokban tartották az embereket.²⁸ A túlzásfóltóság, a gyenge ételmezés, a rossz higiénés körülmények miatt legyengült szervezetű emberek között aratott a halál, és orvosság hiányában terjedt a vérhas és a tífusz.²⁹

Kárpátalján nem voltak hadifogolytáborok, viszont hadifogoly-átvevőhelyek működtek. A hadifoglyok átvevőhelyei és a gyűjtőtáborok a front lágerrendszerét alkották, amelynek Szomborban volt a központja.³⁰ Kárpátalján hadifogoly-átvevőhelyek voltak Szolyván, Perecsenyben és Huszton.³¹

A levéltári források között számos lista szerepel az elhurcoltakról, amit 1945-ben állítottak össze. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Kárpátalja valamennyi magyarlakta településről elhurcolták a férfi lakosságot. Róluk településenként listát készítettek.³² A listáknak ehhez hasonló címet adtak: „*Azon állampolgárok névsora, akik a különböző katonai fogoly- és munkatáborokban vannak Beregszász/ Munkács/ Ungvár/*

20. Móricz, 2001: 127.

21. Molnár D., 2009: 34–36.

22. Uo. 35.

23. Uo.

24. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 215.

25. Tóth, 2008: 22–30.

26. Bognár, 2005: 181–191.

27. Molnár D., 2010: 43.

28. Stark, 2018.

29. Bognár, 2010: 46.

30. Dupka, 2009a: 6.

31. Dupka, 2009b: 8–9.

32. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 197.

*Huszt városából/ Nagybereznai körzetből.*³³ A körzeteket lebontották a települések szintjére is. Sajnos a nevek gyakran kézzel vannak írva – esetenként grafitceruzával –, ami nehezíti az olvasásukat. (Jelentős gondot okoz az olvasásnál, hogy a cirill betűs leírás miatt a nevek a felismerhetetlenségig el vannak torzítva, és az is, hogy nem kivehetők a hosszú és rövid magán- és mássalhangzók és a *ch, tch, sh, cz* betűkapcsolatok sem, az *i* betűre végződő nevek pedig lehetnek *y*-ra végződők is.).

Máig sem tudjuk pontosan, hány magyart hurcoltak el 1944 őszén Szolyvára, majd onnan a Sztárij Szamborhoz tartozó lágerrendszerbe. Becslések szerint több mint 40 ezer kárpátaljai magyart és németet vittek el a Szovjetunió különböző lágereibe.³⁴ Az embereket gyakran iratok nélkül szedték össze az utcán, hogy feltöltsék a szükséges létszámot. Erre utal az ungvári levéltárban több ügyirat is, amelyek azokkal az ukrán nemzetiségűekkel foglalkoznak, akik véletlenül „*keveredtek*” a rabok közé. Többen levéllel fordultak a vezetőkhöz családtagjaik szabadon bocsájtásáért, akik a szolyvai, perecsenyi, sztárij-szambori munkatáboraikban raboskodtak ártatlanul.³⁵ A Szovjet Kommunista Párt derceni szervezete és a falusi lakosság kérte, hogy legalább a kiskorú fiúkat engedjék haza, de eredményt nem értek el.³⁶ Számos levél és fellebbezés érkezett a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetőjéhez és a Vörös Hadsereg vezetőihez az ukrán lakosságtól is, hogy engedjék szabadon azokat az ukrán nemzetiségű kárpátaljaiakat, akik a magyar hadsereg tagjaiként tévedésből kerültek fogságba.³⁷ Ezekre a beadványokra sem érkezett válasz.

A Kárpátalján összegyűjtött személyeket 1945 elején kezdték marhavagonokban továbbszállítani a Szovjetunió belső területeire: ukrainai, belorussziai, kaukázusi és más munkatáborokba, lágerekbe.³⁸ A kegyetlen megtorlásról már 1943-ban döntöttek. Ez bizonyítja Vjacseszlav Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának Sir A. C. Kerr moszkvai brit nagykövethoz intézett levele: „*A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott [...] a felelőséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselni, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.*” (Moszkva, 1943. június 7.³⁹) A férfi lakosság 1944. novemberi deportálásának máig ható következménye van a magyarság helyzetére, hiszen nincsen olyan család, amelyet ne érintett volna.⁴⁰ A túlélők csak 1946/1947-től kezdtek hazatérni szülőföldjükre.⁴¹ Azonban az elhurcoltak 70 százaléka soha nem látta viszont szülőföldjét.⁴²

33. Uo. 216., 217., 218., 219 és 221.

34. Dupka, 2000: 29.

35. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 212–213.

36. Uo. 214.

37. Uo. 207–211.

38. Dupka (szerk.), 1992: 62–80.

39. Bognár, 2017: 9.; Gecse, 2008: 144–169.

40. Molnár D., 2010: 48.

41. Dupka (szerk.), 1992: 73.

42. Botlik–Dupka, 1993: 13.

1944. december 16-án Lavrentyij Berija, a szovjet belügyi titkosszolgálat vezetője benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország felszabadított területén élő 17–45 év közötti, munkaképes német nemzetiségű férfiak és a 18–30 év közötti német nemzetiségű nők internálását szabályozó rendeletét. Sztálin parancsának értelmében december 17-én Petrov tábornok megkapta a parancsot, és azonnal nekilátott a végrehajtásának.⁴³ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én köriratot adott ki „*A német nemzetiségű lakosság mozgósításáról és kétkezi munkások toborzásáról fakitermeléshez*”.⁴⁴ A mozgósított személyek tizenöt napra elegendő élelemmel voltak kötelesek jelentkezni a gyűjtőhelyeken. Többségük a Nova Horlivka-i (Donyec-medence) szénkombinátban lett munkaszolgálatos.⁴⁵ 1946. január 15-én a Belügyminisztérium elrendelte a kárpátaljai német nemzetiségű lakosság tömeges deportálását.⁴⁶ Kényszerkitelepítés várt azokra, akik „*leginkább kompromittáltak magukat a német–magyar megszállás idején, többek között: a német nacionalista szervezet, a Völksbund tagjai és támogatói, az SS-tagok családtagjai, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonaikba*”. A rendelet értelmében 1946 folyamán kétezer kárpátaljai németet vittek el Szibériába, gyakran teljes családokat. A többség a szibériai Tyumeny megyébe került, ahol erdőkitermelésre fogták őket. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1949. november 28-án kelt rendelete megtiltotta, hogy a kényszerkitelepítettek visszatérjenek szülőföldjükre. A rendelkezés megsértőit húsz év kényszerszolgálatával sújtották.⁴⁷

A kárpátaljai fiatalok toborzása 1947 első felében kezdődött meg. Ukrajna minisztertanácsa és Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozata nyolcezer fős kvótát állapított meg a megye számára. Már az első toborzások alkalmával kiderült, hogy a behívásra nem mindenki jelentkezik, némelyek nyíltan megtagadták, hogy átvegyék a behívót.⁴⁸ A levéltári források szerint 1947 végéig 125 főt küldtek FZO-iskolába (Fabricšno-Zavodszkoje Obucsenije), vagyis üzemi-gyári oktatásra.⁴⁹ Ezeket az iskolákat „*Az állami munkástartalékról*” című, 1940. október 2-án kelt rendelettel hozták létre a Szovjetunióban.⁵⁰ 1948-ban zajlott mozgósítással három és fél ezer 18-19 éves fiatal került a Donyec-medencébe,⁵¹ valamint 100 fő a vorosilovgrádi megyébe.⁵² 1947–1949 között tizenkétezer kárpátaljai fiatal fordult meg a

43. Dupka, 2012: 83.

44. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

45. Molnár D., 2016: 95.

46. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

47. Dupka, 2012: 90–91.

48. Kovács, 1993: 107.

49. KTÁL, Fond P-195. Opisz 14. Odinica Zberihányá 123.

50. Botlik, 2003: 62.

51. KTÁL, Fond P-195. Opisz 1. Odinica Zberihányá 78.

52. Uo. 59., 70.

bányavidéken. A donyec-medencei iparvidéken kegyetlen munka- és életkörülmények uralkodtak.⁵³ A behívásokat, a munkaszolgálatra történő szervezést, irányítást a Kárpátontúli Ukrajna Néptanács végrehajtó bizottsága és hadügyi osztálya szervezte.⁵⁴ Élénk levelezés zajlott a hatóságok között a németek deportálásáról Kárpátontúli Ukrajna területéről.⁵⁵

Sztálin halála után, 1955. december 13-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletet hozott „*a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról*”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy engedélyt kaptak arra, hogy visszatérjenek szülőföldjükre. Ugyanennek a rendeletnek a második pontja értelmében azonban nem kaphatták vissza elkobzott vagyontárgyaikat.⁵⁶ Kárpátalján a milícia (rendőrség) megtagadta az amnesztiában részesült németek lakcímbejelentését. Aki bejelentett lakcím nélkül tartózkodott Kárpátalján, azt megbüntették. Körülbelül kétszáz németet érintett ez.⁵⁷

A „*málenyikij robot*” után kevés idő kellett ahhoz, hogy az itthon maradt, katonaköteles korúvá érett fiatalok is áldozatává váljanak a szocializmus építésének, akiket a katonai sorsszolgálat letöltése helyett a háború által elpusztított bányavidékre, a Donyec-medencébe vezényeltek.⁵⁸ A háború utáni újjáépítés során különösen a Donyec-medence igényelt nagyszámú munkaerőt. A Szovjetunió szénipari fellegrárainak számító Sztálin és Vorosilov (ma Donyeck és Luhanszk) megyékbe toborozták tanoncnak a kárpátaljai fiatalokat. 1940 és 1958 között működtek a Szovjetunióban azok a szakipari iskolák, amelyekben a tömegszakmákra képezték ki a fiatalokat. Ezek a tanintézetek a szénipari, bányászati, kohászati, kőolajipari, építő- és egyéb vállalatokhoz tartoztak. Ezeket 16–18 év közötti fiatalokkal töltötték meg, függetlenül attól, hogy addig milyen iskolát végeztek.⁵⁹

Az első szovjet népszámlálásra Kárpátalján 1959-ben került sor.⁶⁰ A népszámlálások arról tanúskodnak, hogy a kárpátaljai szláv lakosság az ukrán nép részévé vált, a kárpátaljai románok, cigányok és magyarok viszont etnikai-nemzeti értelemben izolálódtak. A szovjet időszak alatt Kárpátalja lakossága 65%-kal gyarapodott. A lélekszám növekedése az 1950–1960-as években volt a legnagyobb arányú, akkor, amikor

53. Oficinszkij, 2010: 252.

54. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 404.

55. A levéltári források között ma is olvashatunk, ehhez hasonló címekkel: *Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának és a Szőlősi/ Ungvári/ Munkácsi/ Nagy-Bereznai/ Perecsenyi/ Huszti stb. Körzet Népi Bizottságának körlevelei a Kárpátontúli Ukrajnában élő német nemzetiségű állampolgárok számbavételéről*. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 52.

56. Oficinszkij, 2010: 246.

57. Uo. 247.

58. Molnár D., 2015: 106.

59. Oficinszkij, 2010: 251.

60. Botlik, 1997: 275.

a világban is népességrobbanás következett be.⁶¹ 1946-ban 776 ezer fő volt Kárpátalja lakossága, ami az 1960-as évek végén lépte át az egymilliós határt.⁶²

A történelmi egyházak üldözése

A szovjet rendszer kiépítésének idején kiemelt figyelmet fordítottak a komszomolok,⁶³ pionírok nevelésére, a politikai szakkörökre és arra, hogy távol tartsák az egyházat az ifjúsági munkától.⁶⁴ Az egyházak pusztá létükkel is kihívást jelentettek a kommunista ideológia egyeduralmával szemben, hiszen az ateizmus a Szovjetunióban hivatalos állami doktrína volt.⁶⁵ A kommunista párt és a szovjet kormány céltudatosan szorította ki az egyházakat a társadalmi élet minden területéről. A totalitárius rezsim egyetlen felekezetet sem kímélt.⁶⁶ A helyi lakosság döntő többsége, nemzetiségétől függetlenül, vallásos volt, és a szovjet elnyomás alatt is igyekeztek betartani az egyházi előírásokat, megtartani az ünnepeket.⁶⁷ A második világháború végén a kárpátaljai lakosság zöme görög katolikusnak vallotta magát; 460 ezer hívő tartozott ehhez a felekezethez. A pravoszlávok számát 109–121 ezer közé tették, 81 ezren római katolikusnak, 78 ezren pedig reformátusnak tartották magukat.⁶⁸ „A vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett.”⁶⁹

Az egyház minden vagyona állami tulajdonba ment át.⁷⁰ 1945–1946 folyamán megfosztották az egyházat épületeinek, templomainak tulajdonjogától, államosították a felekezeti iskolákat.⁷¹ Az államosított templomokat a hívők bérbe vehették, de magas adókat kellett utánuk fizetni. Általános jelenséggé vált a templomok bezárása, raktárrá, tornateremmé, műhellyé, ateista múzeumká történő átalakítása.⁷² Az egyházi vagyont, templomot nagyon gyakran erőszakkal vették el.⁷³ Az egyházi méltóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy az egyházi vagyont megtartsák vagy visszaszerezzék, de nem jártak sikerrel.⁷⁴

Romzsa Tódor görög katolikus püspök hivatalos levélben is kérte a Szovjetunió Vallásügyi Minisztériuma Kárpátalja területi megbízottját, hogy azok írjanak tájékoz-

61. Oficinszkij, 2010: 245.

62. Uo.

63. KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 60., 58.

64. Uo. 70.

65. Oficinszkij, 2010: 287.; KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 661.

66. Uo. 288.

67. Brenzovics, 2009: 100.

68. Oficinszkij, 2010: 288.

69. Majnek, 1998: 55.

70. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

71. Uo.

72. Dupka, 1993: 39.

73. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

74. Uo. 18.

tató levelet az egyházakhoz, hogy mely törvények értelmében járnak el az egyházi vagyon elkobzásakor. Erre válasz nem érkezett.⁷⁵ A görög katolikus egyház teljes megsemmisítésére törekedtek, igyekeztek beolvasztani az orosz pravoszláv egyházba.⁷⁶ A pedagógusoknak a tanórákon kötelessége volt az egyházakat tudományellenes színben feltüntetni.⁷⁷ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945 márciusában törvényerejű rendeletben elvette az egyházaktól és az állami szervek feladatává tette a születés, a házasság és az elhalálozás bejegyzését, azaz az anyakönyvezést. Emellett kötelezővé tették a polgári esküvőt az egyházi szertartás előtt.⁷⁸ Összeírásokat készítettek valamennyi felekezet papjáról, egyházi tanácstagjáról, vagyonáról és erről a vezető lelkészeknek meghatározott időnként jelenteni kellett.

Ezrével hurcolták légerekbe a magyar hivatalnokok mellett, a római, a görög katolikus és református papokat.⁷⁹ Minden felekezet papját és a lelkészeket „*a nép ellenségeiként*”, „*ellenforradalmárokként*”, „*német-fasiszta kollaboránsként*”, „*a társadalom ellenségeiként*” tüntették fel.⁸⁰ A püspökség vezetőiről külön ügynök dossziét nyitottak „*Kereszthordozók*” megjelöléssel. Folyamatos nyilvántartást vezettek és jelentettek róluk.⁸¹ Minden lelkésznek, papnak be kellett számolnia, hogy hol és mikor tart istentiszteletet, prédikációt.⁸²

A görög katolikus egyház ingatlanjait 1944–1946 között minden településen a pravoszláv egyház kapta meg.⁸³ Az unitus egyház anyagi támogatását is megvonták, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelték.⁸⁴ A hatalom és a helyi pravoszláv egyház a rendszer kiépítésének legelején együttműködött.⁸⁵ Pozitív elbánásban részesültek, amivel azt akarták elérni, hogy közreműködjenek a görög katolikusok elleni fellépésben. Amikor ez megtörtént, a szovjet államhatalom keményebb eszközökhöz nyúlt a pravoszlávokkal szemben is: a kommunista hatalom szövetségeséből a pravoszláv egyház is leszámolások elszenvedőjévé vált.⁸⁶ Totális megfigyelés alá került, vezetőit az állam válogatta ki.⁸⁷ 1945 márciusában a Néptanács rendeletben tiltotta be a „*görögkeleti*” kifejezés használatát, és helyette a „*pravoszlávot*” tette kötelezővé.⁸⁸ 1946. augusztus 21-én a népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmé-

75. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

76. Botlik, 1997: 275.

77. Oficinszkij, 2010: 288.

78. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1. a.

79. Botlik, 2000: 286.

80. KTÁL, P 1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 2.

81. Oficinszkij, 2010: 289.; KTÁL, Fond P-1490, Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.

82. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 17.

83. Uo. 666.

84. Uo. 665.

85. Uo. 241.

86. Oficinszkij, 2010, 297.

87. Brenzovics, 2009: 101.

88. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 661.

ben megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.⁸⁹ Romzsa Tódor püspök folyamatosan kérelmekkel fordult a különféle hivatali szervekhez, hogy írják felül a görög katolikus egyház elleni intézkedéseket.⁹⁰ A beolvasztási kísérletnek való ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása miatt a szovjet hatóságok Romzsa Tódort az unitus egyház felszámolása egyik legfőbb akadályának tekintették, és 1947-ben kíméletlenül meggyilkolták.⁹¹

Az üldözések ellenére a görög katolikus egyház titokban folytatta tevékenységét: keresztelt, esketett, temetett.⁹² Jelentések olvashatók a levéltári források között „a görög katolikus agitáció veszélyeiről, a görög katolikus papság szerepéről a magyar megszállás ideje alatt és a görög katolikus papok »népellenes magatartásáról«.”⁹³ A munkácsi görög katolikus püspökség papjai közülük 128-an a Gulagra kerültek, ahol 27-en haltak meg.⁹⁴

Mindeközben a római katolikus egyház ellen is aktívan felléptek: szovjetellenes tevékenység vádjával 18 római katolikus papot tartóztattak le és hurcoltak lágererekbe.⁹⁵ A katolikus egyház üldözésének egyik célja az volt, hogy a római katolikusokból a Vatikántól független egyházat hozzanak létre.⁹⁶ Az állam gátolta a kapcsolattartást a római központtal.⁹⁷ A katolikus papok nagy számmal kerültek a lágererekbe. Akik itt-hon maradtak, azokat zaklatták, megfigyelték⁹⁸ vagy áthelyezték, mivel „megsértették az állami törvényeket”.⁹⁹ Csakúgy, mint a többi felekezet esetében, a római katolikus egyház vagyonáról és lelkészeiről is összeírást készítettek.¹⁰⁰ A római katolikus papokat leggyakrabban hazaárulással és izgatás vádjával ítélték el. Egyedül a szentmisét és a temetések végzését engedélyezték számukra, papnövendékeket nem vehettek fel, az anyakönyveket titokban vezették, ugyanis az egyházi anyakönyveket át kellett adni az állami hatóságoknak.¹⁰¹

A reformátusokat sem kímélte a totalitárius rezsím, sőt annak egyik legfőbb célpontjaivá váltak. A református egyházban a szovjet vezetés „fasisztákat” látott, ezért mindenképpen a megsemmisítésükre törekedtek.¹⁰² Az 1950-es években a kárpátaljai

89. Vehes et al. (szerk.), 2011: 138.

90. Oficinszkij, 2010: 293.

91. A merényletről részletes leírás található: Botlik, 1997: 278–282.

92. Pekar B., 2003: 13–16.

93. KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 662. és 663.

94. Oficinszkij, 2010: 295.

95. Brenzovics, 2009: 100.

96. Wyszkowski, 2013: 233.

97. Brenzovics, 2009: 100.

98. Dupka, 1993: 39.

99. Majnek, 1998: 56.

100. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 12.

101. Majnek, 1998: 57.

102. KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 9.

református egyháznak 95 gyülekezete volt, a három egyházkerülethez tartozó 90 egyházközségben 67 lelkész szolgált.¹⁰³

Az egyházak tekintélye, hatalma, lehetősége csökkent, de azért az egyházak még így is elég nagy erőt képviseltek.¹⁰⁴ Az államhatalom állandóan megfigyelte és zaklatta az aktív egyházi személyeket, és hogy ezt még hatékonyabbá tegyék, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.¹⁰⁵ Azonban hiába erőltette a szovjet állam minden eszközzel az ateizmust, az egyház a kulturális, nemzeti összetartozás utolsó bástyája volt és maradt.

Levéltári források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)

KTÁL, Fond P-1. Opisz 1. Odinica Zberihányá 58, 60, 70.

KTÁL, Fond P-14. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1.a, 11, 19, 52, 101, 108, 138, 168, 197, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 241, 404, 610, 614, 626, 661, 662, 663, 665, 666.

KTÁL, Fond P-195. Opisz 1. Odinica Zberihányá 59, 70, 78.

KTÁL, Fond P-195. Opisz 14. Odinica Zberihányá 123.

KTÁL, Fond P-1490. Opisz 1. Odinica Zberihányá 1, 9, 12, 17, 18.

Hivatkozott irodalom

Balog, 1992

Balog Sándor: *Sorsüldözöttek*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó.

Bognár, 2005

Bognár Zalán: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjet fogságba 1944–45-ben. In: Markó György (szerk.): *Háború, hadsereg, összeomlás, Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban*. Budapest, Zrínyi Kiadó.

Bognár, 2017

Bognár Zalán: Civilek tömeges elhurcolása a GUPVI légerekbe a korabeli Magyarországról. In: Dunajszky Rácz Éva – Horváth Károly (szerk.): *A kelet-felvidéki magyarság holokausztja*. Michalovce, Lórántffy Zsuzsanna a Bodroghöz Fejlesztésért Társulás.

103. Gulácsy, 1998: 49.

104. Gulácsy, 2009.

105. Gulácsy, 1998: 48.

Botlik, 1997

Botlik József: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó.

Botlik, 2000

Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti - Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Botlik, 2003

Botlik József: *A hűség csapdájában*. Ungvár–Budapest, Intermix.

Botlik–Dupka, 1993

Botlik József – Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Brenzovics, 2009

Brenzovics László: *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus*. In: Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. 98–140.

Csanádi, 2004

Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából*. Ungvár, PoliPrint.

Dupka, 1993

Dupka György: *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Patent-Intermix.

Dupka, 2000

Dupka György: *Kárpátalja magyarsága. Honismereti kézikönyv*. Budapest, Magyar nyelv és kultúra nemzetközi társasága.

Dupka, 2009a

Dupka György: „*Népek temetője: Szolyva*”. *A szolyvai gyűjtőtábor történetéből 1944–1945*. Ungvár. /KMMI-Füzetek./

Dupka, 2009b

Dupka György: Sztálini terrorakciók Kárpátalján. In: Bakura Sándor – Dupka György, – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna (szerk.): „*Otthon a könny is édes*”. 1944–1955. *Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok a németek nyomában a Donyeck-medencében*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka, 2012

Dupka György: *A mi golgotánk. A kollektív bűnösség elvének alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa Határozatainak végrehajtása az NKVD-jelentések tükrében, 1944–1946*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékpark Bizottság – Intermix Kiadó.

Dupka (szerk.), 1992

Dupka György (szerk.): *Istenhez fohászkodva... Verses levelek, imák a sztálini lágerből 1944–1957*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Dupka–Korszun, 1997

Dupka György – Korszun Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest.

Fedinec–Vehes (szerk.), 2010

Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.

Gecse, 2008

Gecse Géza: Pánszlávizmus az orosz és a szovjet külpolitikában 1914–1991. *Külügyi Szemle*, 1. sz.

Gulácsy, 1998

Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: *Útközben*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Gulácsy, 2009

Gulácsy Lajos: *A mélységből a magasba*. Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya. Munkács. <http://mek.oszk.hu/03500/03531/html/> Letöltés ideje: 2019. november 29.

Kovács, 1993

Kovács Elemér: *Élőlátók*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Majnek, 1998

Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: *Útközben*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.

Molnár D., 2009

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai németek elhurcolása a szovjet rendszer kiépítése idején. In: Bakura Sándor – Dupka György – Kovács Elemér – Kovács Erzsébet – Molnár D. Erzsébet – Tóth Zsuzsanna (szerk.): „*Otthon a könny is édes*”. 1944–1955. *Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok a németek nyomában a Donyeck-medencében*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Molnár D., 2010

Molnár D. Erzsébet: A málenkij robotra elhurcolt kárpátaljai magyarok egy felmérés tükrében. In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvár, PoliPrint.

Molnár D., 2015

Molnár D. Erzsébet: Munkaszolgálaton a Donyeck-medencében. Kárpátaljai magyarok a donbászi FZO-iskolákban. In: Dobos Sándor – Szamborovszkyné Nagy Ibolya (szerk.): *Mercurius Veridicus Novus I. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanulmánygyűjteménye*. Beregszász–Ungvár, „Grafika” Kiadó.

Molnár D., 2016

Molnár D. Erzsébet: A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai. Rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, Kálvin Nyomda.

Móricz, 2001

Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.

Orosz, 1995

Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

Pekar B., 2003

Pekar B. Athanasius: „*Tanúim lesztek.*” *Adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó.

Soós–Medvecz, 1999

Soós Kálmán – Medvecz Andrea: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakításához (1945–1989). *Hatodik Síp*, 1–4. sz.

Stark, 2007

Stark Tamás: „*Málenyikij robot*”, *magyarok a szovjet táborvilágban*. www.kmf.uz.ua/mr/5_stark.html. (Utolsó letöltés: 2007. október 10.)

Tóth, 2008

Tóth Gábor: „*Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó*”. *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*. Műhelytanulmány. Budapest, EÖKIK.

Vehes et al. (szerk.), 2011

Vehes Mikola – Molnár D. István – Molnár József – Osztapec Jurij – Oficinszkij Rómán – Tokar Marian – Fedinec Csilla – Cserniczkó István (szerk.): *Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ungvár, Hoverla.

Wyszkowski, 2013

Wyszkowski, Pawel: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján*. Esztergom, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium.

Kulcsszavak: *egyházak, határon túli magyarok, Szovjetunió*

Ethnical purge, church persecution in Subcarpathia, 1944-1946

After the arrival of Soviet troops in Transcarpathia, one of the greatest tragedies in the history of Hungarians in Transcarpathia took place. After the World War II tens of thousands of Hungarian and German people were taken to the Soviet labor camps by the Soviet authorities, where almost the third of the detainees were killed, or died of various illnesses in the camp and the returnees of the so called “small work” were prohibited to share their experiences even with their family and relatives. The Soviet authorities paid no attention to the rights of deportees, to international law or the Geneva Convention. The regime did not spare neither the leaders of the churches nor the priesthood. In addition to ethnic purges, Stalin ordered the complete abolition of the religiosity. As a result of it, many Greek and Roman Catholic priests and Reformed pastor were sent to Forced Labor Camps in the Soviet Union. Many of them never returned home.